

Баҳси бархурди тамаддунҳо: вазъият ва дурнамо

Дар ин мақола муаллиф масъалаи бархурди тамаддунҳоро баррасӣ карда, назарияҳои гуногунро мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар раванди ҷаҳонишавӣ тамаддунҳо бо ҳам рӯ ба рӯ мешаванд, омезиш меёбанд ва бархурд мекунанд. Маҳз дар ҳамин ҳолат масъалаи таъсири манфии ин раванд ба ҳувияти миллии пайдо мешавад. Муайян кардани омилҳои таъсирасон ба ҳувияти миллии ва мусаллаҳ шудан бо ин огоҳӣ имкон медиҳад, ки ин таъсири манфии пешгирӣ ва ё ҳадди ақал кам карда шавад.

Калидвожаҳо: бархурди тамаддунҳо, фарҳанг, ҳувияти миллии, ҷанги сард, муносибатҳои байналмилалӣ, демократия, либерализм, мубориза, ҷанг

Таърихи инсоният саршор аз бархурдҳост. (Бархурд бо табиат, бо ҳайвонот, бо якдигар.) Ин бархурдҳо миллиардҳо қурбонӣ дар пай доштаанд. Барои мутобиқ шудан ба шароити кураи Замин ва ҳифзи бақои худ инсоният миллиардҳо ҷонро аз даст додааст. Ин раванд ҳанӯз ҳам идома дорад. Набард бо вируси “COVID-19” дар ин шабу рӯз аз ҷумлаи ҳамин бархурдҳо ва мутобиқшавиҳост. Замоне инсонҳо объекти шикори ҳайвоноти даранда буданд, вале саранҷом худ ба шикорчӣ табдил ёфтанд ва дар бархурд бо ҳайвонот баранда шуданд. Бархурди инсонҳо бо якдигар низ дар тури таърих ҷони миллиардҳо инсонро рабудаст, ки он сабабҳои гуногун дорад.

Аз рӯзе, ки инсон худ ва манофеи худро дар баробари дигар инсонҳо ва манофеи онҳо шинохт, бархурдҳо оғоз шуданд. Бархурдҳои барои ишқ, барои макони зист (авлодҳо), бархурдҳои номусӣ (қабिलाҳо), бархурдҳои барои васеъсозии давлатҳо (шоҳигарӣҳо), бархурдҳои барои паҳнсозии динҳо (ниҳодҳои динӣ), бархурдҳои

этникӣ (миллатҳо), бархурдҳои идеологӣ ва бархурдҳои тамаддунӣ. Дар ин навиштор ахирӣ, яъне бархурдҳои тамаддунӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ба мо лозим аст, ки пеш аз пардохтан ба баррасии бархурди тамаддунҳо, ба мафҳуми тамаддун каме равшанӣ андозем.

“Инсонҳо дар гурӯҳҳои созмонёфта зиндагӣ мекунанд, ки ҷомеа ном гирифтааст. Аъзои ҳар ҷомеае шеваи рафтори хосе пай мегиранд, ки ҷомеаи хоси онҳоро аз дигар ҷомеаҳо мутафовит месозад. Ин шеваи рафтори хос дар дар воқеъ фарҳанги ҳамон ҷомеа аст”. [2] Дар адабиёти фарҳангшиносӣ мафҳуми тамаддун аз мафҳуми фарҳанг фарқ мекунад. Баъзе муаллифон фарҳангро ҷанбаи маънавӣ ва тамаддунро ҷанбаи модӣ бахшидаанд. Доктор Чингиз Паҳлавон дар китоби “Фарҳангшиносӣ”-и худ менависад *“тамаддун дар зимн метавонад бистари фарҳангҳои гуногун бошад, чуноне ки тамаддуни аврупоӣ чунин хислатеро дорад”* [1]. Яъне як тамаддун метавонад якчанд фарҳангро дар бар гирад. Дуруст ба монанди тамаддуни ориёӣ, ки тибқи ин бардошт метавонад аз фарҳангҳои тоҷикӣ, курдӣ, лурӣ, порсӣ, балучӣ ва ғайра иборат бошад. Бо вучуди чунин фарқиятҳо, Доктор Чингиз Паҳлавон баъди баррасии дурударози мафҳумҳои фарҳанг ва тамаддун ба хулосае меояд, ки *“дар вақеъ фарҳанг ва тамаддун аз ҳам ҷудо нест ва агар касе корбурди муайяне дар ҳавзаи хос барои онҳо қоил нашавад, гоҳ метавон ин ду мафҳумро ба ҷойи ҳам нишонд ва гоҳ ба вузӯҳ ба як маъно ба кор бурд.”* [1] Ба қавли Доктор Паҳлавон *“Фарҳанг ё тамаддун, ба мафҳуми васеи калима дар қавминосӣ, маҷмуаи печидае аст, ки шинохт, боварҳо, ҳунарҳо, ахлоқ, ҳуқуқ, одобу русум ва дигар қобилиятҳо ё одотеро дар бар мегирад, ки инсон ба унвони узви ҷомеа касб мекунад”*. [3] Самуел Ҳантингтон ба ин маҷмуа ниҳодҳои давлатиро низ дохил мекунад. Бо дарназардошти ин тафовутҳо дар бардошти донишмандон аз фарҳангу тамаддун дар доираи мавзуи баррасишаванда, беҳтар аст мо фарҳангро дар шакли маҳдудтар ва тамаддунро дар шакли васеи дарбаргирандаи чанд фарҳанг баррасӣ намоем, то тавонем бархурдҳои дохилитамаддуниро низ бо моделҳои мавҷуда арзёбӣ карда бошем. Ба

қавли донишманди эронӣ Доктор Масъуд Ҳоҷизода, тамаддун болотарин гурӯҳбандии фарҳангии мардум ва густардатарин сатҳи ҳувияти фарҳангӣ аст, ки инсонҳо аз он бархурдоранд. Тамаддунҳо мачудияти қобили дарк доранд, пӯё ҳастанд, зухур ва суқут мекунанд, тақсим мешаванд ва дар водии замон дафн мегарданд.[11] *“Ҳар сарзамине ба таносуби истеъдод ва завқи сокинон, ҳосилхезии хок, манбаъҳои табиӣ ва вазъи обу ҳавои худ офаранда ва тавлидкунандаи тамаддуни махсус аст, ки бо тамаддуни ноҳияҳои дигар мутафовит мебошад”*. [4]

Аҳамияти мавзӯ. Дар раванди ҷаҳонишавӣ тамаддунҳо бо ҳам рӯ ба рӯ мешаванд, омезиш меёбанд ва бархурд мекунанд. Маҳз дар ҳамин ҳолат масъалаи таъсири манфии ин раванд ба ҳувияти миллий пайдо мешавад. Муайян кардани омилҳои таъсирасон ба ҳувияти миллий ва мусаллаҳ шудан бо ин огоҳиҳо имкон медиҳад, ки ин таъсири манфӣ пешгирӣ ва ё ҳадди ақал кам карда шавад. Ин аст, ки мавзӯи баҳси бархурди тамаддунҳо, ки дар даврони пас аз ҷанги сард аз ҷониби олими саршиноси амрикоӣ Самуэл Ҳантингтон ҳамчун назарияи рушди равандҳои сиёсӣ барои солҳои оянда матраҳ шуда буд, аҳамият пайдо мекунад. Чунки бо вучуди баҳсбарангез будани ин назария, дар се даҳаи охир, далелҳои зиёди тасдиқкунандаи он ба назар мерасанд ва дар баробари ин амалкарди кишварҳои абарқудратро дар аксар маврид аз рӯйи ҳамин назария метавон тавзеҳ дод. Кишварҳои Осиёи Марказӣ низ ҳамчун узви тамаддуноҳои муайян дар ин бархурд иштирок доранд ва дар раванди ҷаҳонишавӣ хатароти онро бештар эҳсос мекунанд. Бинобар ин, дар доираи омӯзиши таъсири манфии ҷаҳонишавӣ ба ҳувияти миллий дар Осиёи Марказӣ, баррасии масъалаи бархурди тамаддунҳо лозим ба назар мерасад.

Бархурди тамаддунҳо ҳамчун модели муносибатҳои байналмилалӣ

Баъди фуру рехтани девори Берлин дар соли 1989 Ҷанги сард ба охир расид ва донишмандону сиёсатшиносон дар ҷустуҷӯи модели нави рушди муносибатҳои байналмилалӣ афтоданд. Онҳо аз додаҳои таърихӣ истифода бурда, барои сохтани модели рушди муносибатҳои байналмилалӣ кӯшишҳо ба харҷ медоданд. Замоне муносибатҳои байналмилалӣ ва ҷангу ҳамгиرويҳо дар доираи дин, бо чиҳоду ҷангҳои салибӣ ба вучуд меомаданд. Баъдтар дӯстиву эҳтиром ва ё кинаву адовати шоху шохзодаҳо муносибатҳои байналмилалиро муайян мекарданд. Пас аз пайдо шудани давлатҳои миллий дар қарни 19 рақобати миллатҳои гуногун, аксаран аврупоӣ, мавқеи намоён пайдо кард ва то поёни Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ идома ёфт. Пасон ҷанги сард дар рақобати ду идеология ва ду система давлатдорӣ, сотсиализм ва капитализм, ба миён омад, ки ҷуноне қайд карда шуд, бо бардоштани девори Берлин хотима ёфт. Акнун коршиносон дар андеша буданд, ки дар ояндаи наздик чӣ парадигма муносибатҳои байналмилалиро муайян мекунад ва дар ҷустуҷӯи модели нави буданд, ки тавонад бархурду ҳамгиروي миёни миллатҳои гуногуни ҷаҳон ва ё рушди ояндаи муносибатҳои байналмилалиро дар худ ифода кунад. Якҷанд назарияҳо пешкаш карда шуданд, ки онҳоро метавон ба хушбинона, воқеъбинона ва бадбинона тақсим намуд.

Дар ҳамин сол буд, ки Френсис Фукуяма назарияи худро дар шакли мақола пешниҳод кард, ки он баъдтар дар соли 1992 ба китоб табдил дода шуд. Номи мақола “Поёни таърих?” буд, ки дар маҷаллаи амрикоии “Манфиати миллий” соли 1989 мунташир шуд ва унвонии китоби вай “Поёни таърих ва охири инсон” (1992) аст. Вай аз ғалабаи пурраи демократияи либералӣ бар сотсиализм илҳом гирифта, парадигмаи “Поёни таърих”-ро пешниҳод кард. Яъне ба хулосае омад, ки модоме низомии демократияи либералӣ дар ҳама паҳлуҳои зиндагии инсон бартарики назарраси худро исбот кард, дигар баъд аз ин қуввае пайдо нахоҳад шуд, дар баробари Ғарб ва системаи он истода, хатари бархурди бузургро ба вучуд оварад. Аз ин пас ин система ба тадриҷ дар

тамоми ҷаҳон паҳн мегардад ва дунё ба як давраи нисбатан оромиву шукуфой ворид мешавад, ки метавон гуфт то дараҷае дилгиркунанда аст. Ё мегӯяд “демократияи либералӣ “нуқтаи охири таҳаввули идеологии башар” ва “шакли ниҳоии давлат дар ҷомаи башарӣ” бошад, ки “поёни таърих” аст. Ин ба он маъност, ки шаклҳои қаблии давлатдорӣ камбудихоии ислохнопазир ва гайримантиқӣ доштанд, ки дар ниҳоят сабаби фурӯпошии онҳо мешуд, гуфта мешавад демократияи либералӣ аз чунин тазодҳои бунёдии дохилӣ ороӣ аст.” Вай эътироф мекунад, ки “бархе аз кишварҳои муосир мумкин аст натавонанд ба демократияи либералии босубот даст ёбанд, дар ҳоле ки бархеи дигар мумкин аст ба шаклҳои дигари примитивии давлатдорӣ ба монанди теократия ва диктатураи ҳарбӣ баргарданд.” [5] Ин назарияи Фукуяма ба гурӯҳи назарияҳои хушбинона дохил мешавад.

Баъдан Самуел Хантингтон дар соли 1993 бо наشري мақолаи илмии худ дар маҷаллаи “Foreign affairs”-и амрикоӣ зерини унвони “Бархурди Тамаддунҳо?” назарияи худро пешниҳод мекунад, ки хеле баҳсбарангез мешавад. Дар ин назарияи худро тақвият дода, дар соли 1996 онро дар шакли китоб мунташир мекунад, ки дар он аломати саволашро бардошта номи китобро “Бархурди тамаддунҳо ва азнавсозии низоми ҷаҳонӣ” мегузорад. Ё мегӯяд, ки не, дар давраи нав низ рақобату бархурдҳо боқӣ мемонанд, на ин ки мо вориди як давраи оромиву осудагӣ мешавему демократияи либералӣ дар тамоми ҷаҳон паҳн мешавад. Дар ин давра табиати бештари бархурдҳо фарҳангӣ-тамаддунӣ хоҳад буд. Ин назарияи Хантингтон назарияи воқеъбинона буд.

Дар ҳақиқат, пас аз поёни ҷанги сард мавҷи нави хувиятҷӯӣ дар ҳама гӯшаҳои ҷаҳон сар зад. Миллатҳое, ки зерини таъсири қувваҳои идеологӣ буданд ва системаи мувофиқи идеологиву иқтисодиро ҷустуҷӯ мекарданд, ахиран ба корношоҷамии сотсиализм қоил шуда, демократия ва низоми сармоядориро ҳамчун беҳтарин низом шинохтанд. Ба ибораи дигар демократияи либералӣ тавонист,

бартарияти худро дар баробари дигар низомҳо исбот кунад. Ин ба он маъно набуд, ки демократияи либералӣ аз камбудихо орист. Вале ин самараноктарин низом дар миёни дигар низомҳои ихтироъкардаи инсоният буд. Аммо ин зиддияту рақобатҳои ҷаҳониро хотима надод. Мавҷи хувиятҷӯӣ инсониятро дар баробари рақобатҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ қарор дод.

Дар ҳамин вазъият баъди мушоҳидаву омӯзиши зиёд Самуел Хантингтон ба хулосае омад, ки *“дар ҷаҳони пас аз Ҷанги сард парчамҳои аҳамият доранд, ҳамчунин, аз ҷумла салиб, ҳилол ва ҳатто пӯшишҳои сар аҳамият пайдо мекунанд, зеро фарҳанг аҳамият пайдо мекунад ва хувияти фарҳангӣ чизест, ки барои аксари мардум аз ҳама бештар маънодор аст. Инсонҳо дар ҳоли кашф кардани хувияти наф, аммо ағлаб қадимӣ ҳастанд ва зеро парчамҳои наф, вале ағлаб қадимӣ роҳнаймаӣ мекунанд, ки мунҷар ба ҷангҳо бо душманони наф, вале ағлаб қадимӣ мешавад. Душманон барои афроде, ки ба дунболи хувият ва шинохти тозаӣ қавмият ҳастанд, муҳим мебошанд ва эҳтимолан душманони хатарноктарин дар хатҳои миёни тамаддунҳои бузурги ҷаҳон пайдо мешаванд. Фарҳанг ва хувиятҳои фарҳангӣ, ки дар гузашта тарин сатҳ хувиятҳои тамаддунӣ ҳастанд, омилҳои ҳамбастагӣ, таҷзия ва даргирӣ дар ҷаҳони баъди Ҷанги сардро ба вуҷуд меоваранд. Назми ҷаҳонии мабнӣ бар тамаддун дар ҳоли зуҳур аст: ҷомеаҳои, ки пайвандҳои фарҳангӣ доранд бо ҳам ҳамкорӣ мекунанд; талошҳои иваз кардани тамаддуни як ҷомеа ба дигар тамаддун бенамуди ҳастанд; ва гурӯҳи давлатҳо дар атрофи кишвари меҳварӣ ё аслии тамаддуни худ ҷамъ мешаванд.”* [6] Эътироф мекунад, ки *“тамоили ҷаҳонгароёнаи Ғарб ба таври фазояндае онро дар тазод бо дигар тамаддунҳо қарор медиҳад, махсусан бо ислом ва Чин”*. [6] Вай ин хулосаи худро ба таври кулӣ чунин асоснок мекунад *“дар дунёи пас аз Ҷанги сард тафовутҳои идеологӣ, сиёсӣ ё иқтисодӣ аз ҷумлаи муҳимтаринҳо нестанд. Тафовутҳои фарҳангӣ муҳимтарин ҳастанд. Мардум ва миллатҳо талош мекунанд ба одитарин саволе, ки инсонҳо рӯ ба рӯ мешаванд, посух гӯянд: Мо кӣ ҳастем? Ва онҳо барои ҷавоб ёфтани ба ин суол аз равиши суннатие кор мегиранд, ки инсонҳо*

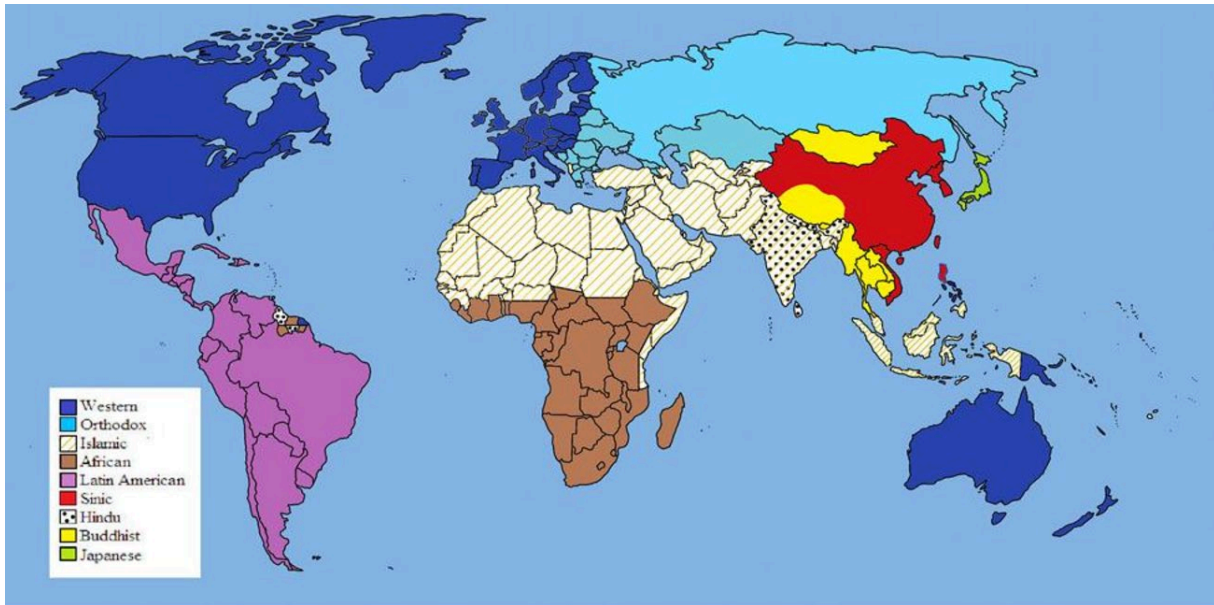
то имрӯз истифода мекарданд, яъне бо таваҷҷуҳ ба чизҳое, ки барои онҳо бештарин арзишро дорад. Инсонҳо ҳувиати худро дар пояи аҷдод, дин, забон, таърих, арзишҳо, одобу русум ва ниҳодҳо муайян мекунанд. Онҳо ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо мешаванд: қабилаҳо, гурӯҳҳои қавмӣ, ҷомаҳои динӣ, миллатҳо ва дар васеътарин сатҳ тамаддунҳо. Мардум аз сиёсат танҳо барои расидан ба манофеашон истифода намекунанд, балки барои муайян кардани ҳувиаташон низ онро истифода мебаранд. Мо кӣ будани худро, танҳо ҳангоми донишони ин ки кӣ нестем ва ё дар бисёр ҳолат танҳо баъди донишони ин ки мо зидди кӣ ҳастем, медонем.” [6]

Дар ҳамон солҳои дигаргуншавии бузург дар низоми ҷаҳонӣ Ҳантингтон мушоҳида мекунад, ки кишварҳое, ки дар якҷоягӣ аз сохти сотсиалистӣ даст кашиданд, дар амалӣ сохтани ислоҳоти демократӣ аз якдигар фарқ мекунанд ва ин фарқият ба фарҳангу тамаддуни онҳо вобастагӣ дорад. Яъне кишварҳое, ки мероси фарҳангии ғарбӣ доранд, дар роҳи рушди иқтисодиву демократӣ қадамҳои нисбатан устувор бардошта истодаанд. Ин дар ҳолат, ки ин равандҳо дар кишварҳои дорои фарҳанги Ортодоксӣ (православӣ) кунд буда, ояндаи норавшан доранд ва дар ҳамин ҳолат ояндаи кишварҳои дорои фарҳанги исломӣ нигаронкунанда аст. Дар воқеъ баъди қариб сӣ сол ҳанӯз мо ин фарқиятро мебинем, ки он боз ҳам равшантар шудааст.

Дар асоси ҳамин воқеиятҳо Самуел Ҳантингтон кӯшиш мекунад як парадигма, як харита ва ба истилоҳи дигар як модели рушди муносиботи байналмилалӣ барои давраи баъди Ҷанги сард коркард кунад. Ё меғӯяд “агар мо дар бораи ҷаҳон ҷиддӣ андеша намоем ва дар он амалҳои самаранок дошта бошем, ба як намуд харитаи соддакардашудаи воқеиятҳо, як назария, консепсия, модел, парадигма эҳтиёҷ дорем”.[6] Саранҷом ин харита ё моделро дар асоси тақсимои тамаддунии ҷаҳон месозад ва пешкаши ҷаҳониён менамояд. Онро назарияи “Бархурди тамаддунҳо” меномад, ки ба хотири ғунҷонидани он дар қолаби як модели илмӣ рушди муносибатҳои байналмилалӣ ҷаҳонро ба 8

тамаддун тақсим мекунад. Яъне (1) тамаддуни ғарб, (2)тамаддуни ортодоксӣ (провославӣ), (3)тамаддуни конфутсионӣ, (4)тамаддуни чопонӣ, (5)тамаддуни ҳиндуй, (6)тамаддуни исломӣ, (7)тамаддуни амрикоӣ чанубӣ ва шояд (8)тамаддуни африқоӣ. Албатта ин ба он маъно нест, ки дар ҷаҳон танҳо ҳамин 8 тамаддун вучуд дорад ё намояндагони ин тамаддунҳо аз як гиребон сар бароварда, бар зидди якдигар муборизаи дастаҷамъона мебаранд. Ин тақсимот тибқи қавонини илмии моделсозӣ сода карда шудааст. Худи муаллиф низ эътироф мекунад, ки “тасвири сиёсати пас аз Ҷанги сард тибқи факторҳои фарҳангӣ, ки бархурд ва ҳамгирии кишварҳо ва гурӯҳҳо дар меҳвари тамаддунҳои гуногун дар бар мегирад, хеле содакардашуда аст. Он хеле чизҳоро ҳазф мекунад, таҳриф мекунад ва ё тира месозад”. Аммо *“харитаҳо ё парадигмаҳои содакардашуда барои дарк ва амалкунии инсон ногузир ҳастанд. Мо метавонем ба таври саҳеҳ назарияҳо ё моделҳоро бисозем ва огоҳона онҳоро барои раҳнамоии рафтори худ истифода кунем.”*[6] Барои тақвияти ин гуфтаҳо метавон назари Роберт Солоро овард, ки барои модели рушди иқтисодии худ ва дигар қорҳои илмӣ дар соҳаи Иқтисодиёти рушд, соли 1987 Ҷоизаи иқтисодии Нобелиро гирифта буд. Роберт Соло мегӯяд *“моделҳои беҳтарин маълуман бисёр оддӣ ҳастанд, аммо маълумоти зиёдеро дар бораи он ки ҷаҳон чӣ тавр қор мекунад ба мо медиҳанд. Ҳама назария ба фарзҳои тақия мекунад, ки дурустии сардарсадӣ надоранд. Ин вижагиест, ки онро назария месозад. Санъати назарияпардозии муваффақона ин аст, ки гумонҳои содашудаи ногузир тавре пешкаш карда мешаванд, ки натиҷаи охири он ҳассосияти зиёд надорад”*. [7] Яъне метавон гуфт, ки модели Семуел Хантингтон низ дар пояи моделҳои илмӣ сохта шудааст ва қарор нест, ки ҳама падидаҳои ба вучудодада дар замони навро дар бар гирад. Аммо ба мо имконият медиҳад равандҳоро ба тартиб дароварда, дар кул тасаввур намоем, зарурро аз нозарур фарқ кунем, ояндаро пешгӯӣ намоем ва муҳимтар аз ҳама роҳҳои расидан ба аҳдофи худро интихоб намоем. [6]

(манбаи расм: www.semanticscholar.org)

Самуел Хантингтон дар китоби худ моделҳои алтернативии сиёсати ҷаҳониро низ баррасӣ мекунад ва эътироф мекунад, ки як модел наметавонад ҷавобгӯи ҳама талаботҳо бошад. Яке аз ин моделҳои алтернативӣ “Як ҷаҳон: ейфория ва гармония” мебошад, ки намояндаи барҷастаи он ҳамон Френсис Фукуяма мебошад. Тибқи ин модел, ба истиснои чанд кишвари ҷаҳони сеюм пас аз Ҷанги сард бояд дар олам як раванди нисбатан оромиву осудагӣ ва ҳамгирии зичи миллатҳо ҷорӣ мешуд. Аммо солҳои баъдӣ дидем, ки чунин нашуд. Дигар модел ин “Ду ҷаҳон: мо ва онҳо” мебошад, ки тибқи он ҷаҳон метавонист боз ба ду қутб тақсим шавад. Фарзияҳо зиёд буданд. Шимоли сарватманд ва Ҷануби фақир, мутамаддинҳо ва варварҳо, Шарқ ва Ғарб, минтақаҳои ором ва минтақаҳои ноором ва дигар фарзияҳои рушди ҷаҳони дуқутбаро донишмандон ҳаҷс мезаданд. Сеюм, модели давлатҳо мебошад. Яъне маҳз давлатҳои соҳибистиқлол дар муносиботи байналмилалӣ дар бархурду ҳамгириҳо нақши бештаринро доранд. Сиёсати онҳо аст, ки асоси бархурдҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ дар худ инъикос мекунад. Чорум, модели хаос ва анархия аст, ки бо дар назардошти давлатҳои заиф ва давлатҳои шикастхурдаи зиёд дар ҷаҳон сохта шудааст. Ин моделро донишманд Зигниев Брезински ва дигарон

дар корҳои худ баррасӣ кардаанд ва ин намунаи назарияи бадбинона буд. Ҳамаи ин моделҳои алтернативиро Самуел Хантингтон баррасии кӯтоҳ мекунад ва эътироф мекунад, ки дар шароитҳои хос онҳо низ коршоям ҳастанд. Дар қисмати муқоисаи ин моделҳои гуногун вай эътироф мекунад, ки *“парадигмаи тамаддунӣ як нақшаи нисбатан оддӣ, аммо на аз ҳад зиёд соддаи дарки равандҳои ҷаҳониро дар охири асри 20 пешниҳод менамояд. Ба ҳар ҳол ҳеҷ парадигмае барои ҳамеша хуб нест. Модели “Ҷанги сард” барои сиёсати ҷаҳонӣ барои 40 сол аҳамиятноку муфид буд, аммо дар охири солҳои ҳаштодум корношоям шуд ва дар як давраи дигар парадигмаи тамаддуниро низ ҳамин сарнавишт интизор аст. Бо вуҷуди ин, барои давраи муосир ин парадигма барои мо дастурамали муфиде мебошад, ки тавонем он чиро ки бештар муҳим аст аз он ҷӣ ки камтар муҳим аст, фарқ кунем.”* [6]

Парадигмаҳо ва моделҳо пешгӯиҳо ҳам мекунанд. Ин вижагии моделҳоро баррасӣ карда Самуел Хантингтон дар ҳамон солҳои 1993, яъне зиёда аз 20 сол пеш аз сар задани ҷанг дар Украина, онро пешгӯӣ карда будааст. Вай овардааст, ки *“дар ҳоле ки парадигмаи давлатҳо дар муносибати Русияву Украина рақобати ду давлати бузург ва бархурд дар сатҳи давлатиро пешбинӣ мекунад. Модели бархурди тамаддунҳо порашавии давлати Украинаро аз рӯйи тамаддун пешгӯӣ мекунад. Ин порашавии Украина бо сабабҳои фарҳангӣ метавонанд дар хунрезӣ хеле бадтар аз ҷудошавии Чехословакия бошад, аммо хеле камтар аз порашавии Югославия.”* [6] Ҳоло 20 сол пас аз ин пешгӯӣ мо дар амал иҷро шуданаширо шоҳид шудем. Ҳоло ин ҷо метавон даҳолати Русия ва дигар омилҳоро пеш овард, вале воқеият ин аст, ки имрӯз Украина тибқи ҳамон пешгӯии Хантингтон пора шудааст.

Барои тақвияти афкори худ Самуел Хантингтон дар китоби худ чандин ҳаводисеро мисол мезанад, ки дар шаш моҳи аввали соли 1993 рух додаанд, ки мутобиқи модели “Бархурди тамаддунҳо” мебошанд. Дар ин рӯйхат ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон низ ҳаст, ки онро “набард

миёни қувваҳои мусаллаҳи Русия ва муҷоҳидони чирикӣ” номидааст. Дар кадом асос ду ҷониби ҷанги дохили моро номгузорӣ кардааст, номаълум аст ва муҳим ҳам нест. Муҳим ин аст, ки ҷанги дохилии моро низ метавон бо модели “бархурди тамаддунҳо” баррасиву тасвир кард. Ҳарчанд дар тақсимоти тамаддунии Ҳантингтон ҳарду ҷониб аз тамаддуни исломӣ буданд, вале бо андак тақвият додани ин тақсимот мебинем, ки ин ҷо исломи суннати омехта бо тамаддуни эронӣ-тоҷикӣ мавриди ҳамлаи муҷоҳидони ифротӣ қарор гирифта буд, ки аъзои “Фронти халқӣ” огоҳона ва ё ноогоҳона дар ин бархурди тамаддунҳо аз арзишҳои тамаддуни эронӣ-тоҷикии мо Ҳимоят мекарданд.

Ҳадафи Ҳантингтон аз сохтани модели “Бархурди тамаддунҳо” пеш аз ҳама огоҳӣ додан ва раҳнамоӣ кардани давлатмандони ҷомеаи худаш аст. Вай ҳамчун як меҳанпарастии амрикоӣ кӯшиш мекунад ба гӯши тасмимгирон дар сатҳи баланд бирасонад, ки шефтаву фирефтаи бартариҳои илмиву ҳарбӣ ва давлатдории худ нашаванд ва аз хатароти дар пешистода ғофил набошанд. Боби 12-ми китоби худро ӯ пурра ба ҳамин мавзӯ бахшида, камбудии ҷомеаи Ғарбро номбар мекунад ва дар баробари он аз таърихи мағлуб шудани тамаддунҳои бузург мисолҳо оварда, таъкид мекунад, ки тамаддуни Ғарб метавонад бо пойбандӣ ба арзишҳои асосии худ, насроният, гуногунандешӣ, индивидуализм ва волоияти қонун, ки ба Ғарб имкони модернизатсия шуданро дод, худро ҳифз кунад. Ӯ мегӯяд, “масъулияти лидерони Ғарб кӯшиши дар сурати тамаддуни Ғарб даровардани дигар тамаддунҳо нест, чизе ки хориҷ аз қудрати таназзулбандии онҳост, балки ниғаҳдорӣ, Ҳимоят ва азнавсозии вижаҳои тамаддуни Ғарб аст. Аз сабаби қудратмандарин давлати Ғарб будани ин масъулият аз ҳама бештар ба дӯши Иёлоти Мутаҳидии Амрико меафтад.” [6] Ҳарчанд вай мултикултурализм ва муҷоҳирати намояндагони тамаддунҳои дигарро, ки дар фарҳанги Ғарб ассимилятсия (омехта) шудан намехоҳанд, зеро тозиёнаи танқид гирифта, ҳифзи ягонагии тамаддуни Ғарб дар ватанашро талаб

мекунад, таъкид мекунад, ки *“мудохилаи кишварҳои Ғарб ба корҳои дохилии тамаддунҳои дигар эҳтимолан бузургтарин сарчашмаи ноамнӣ ва бархурдҳои ҷаҳонӣ дар дунёи бисёртамаддунӣ хоҳад буд.”*[6] Яъне мавқеи Ҳантингтон таҳочумӣ набуда бештар ҳимоявӣ ба назар мерасад.

Нақди модели “Бархурди тамаддунҳо”

Назарияи “Бархурди тамаддунҳо”-и Самуел Ҳантингтон яке аз баҳсбарангезтарин назарияҳои сиёсӣ ба шумор меравад. Мунаққидони ин назария дар бисёр маврид, қонуну қоидаҳои моделсозиро ба назар нагирифта, кӯшиш мекунанд, то онро барои мувофиқат накардан бо ин ё он раванд инкор кунанд. Масалан, Чефрӣ Ҳейнес аз Донишгоҳи Лондон эрод мегирад, ки *“худӣ идеяи ҷаҳони тақсимишуда миёни 7 ё ҳашт тамаддун чаранд ба назар мерасад.”*[8] Ин дар ҳолест, ки Ҳантингтон сароҳатан таъкид мекунад, ки ин тақсимооти содакардашуда аст ва танҳо барои сохтани модели коршоям истифода шудааст. Яъне вай намегӯяд, ки ҷаҳони мо танҳо аз ҳамин 8 тамаддун иборат аст. Вале ин мунаққидаш инро ба назар нагирифта, эроди ноҷо гирифтааст. Ё гурӯҳи дигар аз сари таассуб ба боварҳои худ онро бо овардани бардоштҳои нодурусти худ аз дину мазҳаб рад кардани мешавад.

Ба ҳар ҳол ин назария ҷонибдорони худро пайдо кард ва аз ҳама муҳимтар ин назария дар долонҳои тасмимгирандагони Ғарб ҷойгоҳ пайдо кард, ки бе шак ҳадафи аслии муаллиф буд. Агар бархурдҳои дар тӯли 30 соли охир рӯйдодаро арзёбӣ кунем, мебинем, ки бештарини онҳо ба модели “Бархурди тамаддунҳо” мувофиқ меоянд. Дар баробари ин, дар сиёсати кишварҳои Ғарбӣ метавон таъсири назарияи мазкурро мушоҳида кард. Сайид Мансуб Муршид, аз Донишгоҳи Эрасмуси Ҳоланд, дар баробари эътирофи ин воқеият, ки дар давраи 20 сол пас аз нашри мақолаи Ҳантингтон бурхурдҳои тамаддунӣ дар воқеъ зиёд шуданд, дар ин бархурдҳо бештар фарҳангу сиёсати Ғарбро гунаҳгор мекунад. Иддао дорад, ки мушкилоти иқтисодӣ-иҷтимоии

мусалмонон дар кишварҳои ғарбӣ онҳоро ба доми гурӯҳҳои террористӣ мебарад. Ва ё суханрониҳои баъзе сиёсатмадорони ростгарои кишварҳои аврупоиро мисол оварда, кӯшиш мекунад, ки онҳоро низ дар ин бархурдҳо мунқасир нишон диҳад. Аммо ин ҳама иддаоҳо дар асл тасдиқкунандаи назарияи “Бархурди тамаддунҳо” буда, бархурди ин ду тамаддунро ифода мекунад. Ҳамин муаллиф зери таассуботи динии худ, кӯшиш мекунад, тамаддуни худро хеле таҳаммулгаро, мардумсолор ва беозор тасвир намояд. Аз таърихи ихроҷи мусалмонон аз Испания ва Сисилия, куштори онҳо дар Балкан ва Фаластинро ёдовар мешавад, вале бо вучуди эронӣ будан аз ҷиноёти хулафои рошидин ва Аббосиён нисбати эронӣ ва тамаддуни эронӣ-тоҷикӣ чизе намегӯяд. Ин ҳам баёнгари таассуб доштани вай аст, ки ин мақолаи ӯро аз нуқтаи назари илм беарзиш месозад. Бо вучуди ин, вай дар ин матлаби худ чанд назароте дорад, ки тасдиқкунандаи назарияи Ҳантингтон аст. Масалан, вай мегӯяд, ки: *“ин камбағалӣ ва мушкилоти шахсии ҷавонони мусалмони кишварҳои Ғарб нест, ки онҳоро ба гурӯҳҳои ифротгаро ҷалб месозад, балки ноқомҳои қулли мусалмонон дар ин кишварҳо онҳоро ба ин роҳ мебарад.”* Ё: *“илова бар даст задан ба амалҳои террористӣ, “ифротгароии исломӣ” дар дигар амалҳои бидуни хушунат, ба монанди ҳиҷобишӣ ва дигар унсурҳои фарқкунанда низ ифода меёбад, ки ин аъмоли рамзӣ нороҳатиҳои ғарбиёнро ба вучуд меоваранд, бо ин сабаб, ки ҳамчун радди пархошгаронаи тамаддуни ғарбӣ қабул карда мешавад”*. [8] Дар баробари ин, аз як тадқиқоти соли 2008 ёдовар мешавад, ки нишон додааст шумори зиёди аҳолии кишварҳои Ғарб назари манфӣ ба мусалмонон доранд. Ин ҳама назарот тасдиқкунандаи он аст, ки дар ин чанд даҳаи охир бархурдҳои тамаддунӣ зиёд шудааст.

Собиқ президенти Эрон Муҳаммад Ҳотамӣ низ дар тасдиқи назарияи “Бархурди тамаддунҳо” мегӯяд *“пештар Ҳантингтон масъалаи синтези тамаддунҳоро матраҳ карда буд, ки дар воқеъ бозгӯкунандаи воқеияти сорӣ ва ҷорӣ дар ин рӯзгор буд. Аммо набояд иҷоза дод, ки ин воқеият сарнавишти ҳамаи миллатҳо ва кишварҳоро рақам*

бизанад. Агар парадигмаи мавҷударо иваз кунем ҳамаи натоиҷ дигаргун хоҳад шуд”. [9] Ў дар соли 2000 дар суҳанрони худ дар Маҷмаи умумии СММ пешниҳод карда буд, ки соли 2001-ум соли “Гуфтугӯи тамаддунҳо” эълон карда шавад ва ҳамчунин ҳам шуд. Вале мутаассифона, ин пешниҳоди Ҳотамӣ бештар сиёсӣ буд то илмӣ, ки бо вучуди тарғиби зиёд шуданаш аз ҷониби худӣ муаллиф ва дигар ҷонибдоронаш, амалӣ нашуд. Худӣ муаллиф низ натавонист ягон механизми дурусти амалӣ сохтани онро пешниҳод кунад. Бо эътирофи муаллифи муқаддимаи китоби “Гуфтугӯи тамаддунҳо” Муҳаммадалӣ Абтаҳӣ ин тарҳ ҳатто “дар Эрон мавриди бемехрӣ қарор гирифт” [10] Доктор Масъуд Ҳочизода низ мегӯяд, ки “ба “Гуфтугӯи тамаддунҳо” ба шакли сиёсӣ бархурд намуданд ва дар ҳоле, ки ин андеша дар сатҳи ҷаҳонӣ эътибор ёфт дар сатҳи дохилӣ ба матраҳ намудани он баҳои кофӣ надоданд ва онро ҷиддӣ нагирифтанд” [11]. Парадигмаи “Гуфтугӯи тамаддунҳо” дар матбуоти Тоҷикистон низ пайваста баррасӣ мешуд. Ба ҳар ҳол дар шароити ҳозира амалӣ шудани он номумкин аст. Чунки то ҳол болоравии ҳувияти фарҳангӣ, махсусан динӣ, дар аксар кишварҳо дида мешавад ва иштироки мазҳаб дар сиёсат зиёд ба назар мерасад. Мусаллам аст, ки таълимоти баъзе аз ин динҳо таҳочумӣ ва нафратбарангез аст. Дар чунин ҳолат бархурдҳои тамаддунӣ зиёд мешаванду кам не. Шояд баъди як давраи муайян шароит тағйир ёбад ва тибқи пешгӯии худӣ Ҳантингтон модели “Бархурди тамаддунҳо” корношоам гардад. Он замон шояд, баъди ислоҳи таълимоти худ ва бештар инсондӯстона кардани онҳо, аз ҷониби намояндагони ин ё он тамаддун, роҳ ба сӯи амалӣ сохтани парадигмаи “Гуфтугӯи тамаддунҳо” кушода шавад.

Воқеият баъди 27 сол

Модели “Бархурди тамаддунҳо”-и Самуел Ҳантингтон, дар тайи 27 соли охир бисёре аз бархурдҳо дар сатҳи ҷаҳониро дар худ ифода мекунад. Сар карда аз ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон то наслкушии

курдони ориёӣ аз ҷониби исломиҳои бунёди ва фочеаи Яманро метавон ба осонӣ дар қолаби модели мазкур ҷой дода, баррасӣ кард. Албатта барои ин корро кардан тақсимои Ҳантингтонро васеътар кардан лозим меояд. Яъне ба монанди ба се қисмат ҷудо шудани насрониҳо миллатҳои мусалмонро ҳам метавон бо шиаву суннӣ ва модерну банёдгари қисмат кард. Ба шиаву сунни ҷудо шудани ин тамаддун ба асрҳои миёна рост меояд, аммо танҳо дар асрҳои 19-20 буд ки ин тамаддун ба модерну бунёдгари тақсим шуд. Ханӯз Арнолд Тоимбӣ дар асари худ “Тамаддун дар озмоиш” дар соли 1948 ин тақсимотро баррасӣ карда буд.

Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро, ки миёни гурӯҳҳои бунёдгари исломӣ ва гурӯҳҳои дунявиятҳои коммунистӣ буд, метавон ҳамчун ҷанги бунёдгариҳои исломӣ ва модернҳо, дар қолаби модели Ҳантингтон ғунҷонид. Баррасӣ кардани ин ҷанг бо модели “Бархурди тамаддунҳо” нишон медиҳад, ки дар асл, тамаддуни исломӣ бо тамаддуни тоҷикӣ-эронии омехта бо ниҳодҳои шӯравӣ ва баъзе суннатҳои исломӣ дар бархурд қарор гирифта буд. Албатта, дар ин миён дасти кишварҳои сеюм мушоҳида мешуд ва ин мудохила ҳам дар меҳвари тамаддуни қарор гирифта буд. Яъне кишварҳои исломӣ, махсусан ҚИА, ҚИЭ ва Арабистони Саудӣ, аз гурӯҳҳои бунёдгариҳои исломӣ пуштибонӣ мекарданд ва кишварҳои пасошӯравии Русия ва Узбекистон аз гурӯҳҳои модерн ва ё дунявӣ озодихоҳ. Метавон чандин далел ёфт, ки ин модел наметавонад ба онҳо ҷавобгӯ бошад. Аз қабилӣ ҷой доштани ашхоси ҷинояткор дар ҳар ду ҷониб, ки ҳадафашон танҳо дуздиву ғоратгарӣ буд. Вале дар маҷмӯъ ҷанги дохилӣ дар кишвари моро ҳам мешавад дар қолаби ин модел баррасӣ кард ва дар така ба равандҳои муосир эҳтимолияти дар оянда сар задани муноқишаҳои навро муайян кард. Ҳамчуноне ки файласуфи тоҷик Ёрмаҳмад Ниёзӣ ин масъаларо баррасӣ карда, қайд мекунад, ки дар охири давраи Шӯравӣ “*тақвият додани таълимоти фикҳии ислом, ки баъдан ХНИТ шуд ва бевосита яке аз қутбҳои муқобили ҳизби коммунисти вақт шуд... ва даст*

ба ҷангу нооромии кишвар зада, онро (қариб) нобуд сохт."[14] Яъне тақвият ёфтани хувияти исломии як қишр онҳоро водор ба ҷанг бо дигарон кард.

Ҷангҳо дар Кавказ, Югославия, Афғонистон, Ироқ, Сурия, Украина, Яман ва ҷанде аз кишварҳои африқоиро ҳам бархурди тамаддунҳо гуфтан мумкин аст. Дар Қафқоз Арманистону Озарбойҷон ва чечену русҳо, дар Югославия мусалмону ортодокс ва ортодоксу католикҳо, дар Афғонистон исломиҳои бунёдгари ва коалитсияи Ғарб, дар Ироқ боз Ғарбу арабҳо ва баъдан ҷанги ДИИШ муқобили ҳама, дар Яман ҷанги минтақавии шиаву сунӣ ва дар Украина ҷанги ортодоксҳо бо украиनीҳои греко-католикро метавон дар қолаби ин модел тавзеҳ дод, ки дар аксар ҳолат дар ин бархурдҳо ҷандин кишвар иштирок мекарданд, яъне аз доираи як кишвар берун буда, табиати онҳо тамаддунӣ буд.

Барои мо тоҷикон баъди кушторҳои фочеаноки ҲНИ дар Тоҷикистон ва Толибон дар Афғонистон, қатли оми курдҳои ҳамнаҷодамон сангинтар буд. Дар падидаи тамаддунии ДИИШ намояндагони онҳо аз ҳама зиёд курдҳоро нобуд мекарданд. Сабаби он ҳам аз тамаддуни дигар будани ин миллат мебошад. Бо вучуди он, ки курдҳо мусалмон буданд, вале исломи онҳо дар тамаддуни ориёиёшон ҳазм шуда буд. Инро бунёдгариҳои ДИИШ меиданд ва барои тамаддуни дигар доштани онҳо курдҳоро мекуштанд, моликиятшонро ғорат мекарданд ва зану духтарҳои онҳо ҳамчун каниз бо худ мебарданд. Ҳамаи ин бераҳмиҳо дар асоси суннату қонунҳои тамаддунии худ мекарданд. Дар fronti дигар ин бунёдгариҳо бо намояндагони исломи шиа меҷангиданд, ки аз аъроби шиаи Сурия, Ироқ ва Эрон иборат буданд. Ҳарчанд Руссия дертар вориди ин бурхурд шуда бошад ҳам, ин маънои ҳамкориҳои ду тамаддуни мухталиф барои нест кардани тамаддуни дигари ғосиб, нафратпарокан ва ҷаҳонталабро дошт. Ҳамкориҳои тамаддунҳо дар бархурд ба як

душмани муштаракро ҳам Ҳантингтон дар назарияи худ пешбинӣ карда буд.

Ҳама ин ҳаводиси бо тамаддуну мазҳабҳои гуногун рабтдошта нишон медиҳанд, ки модели “Бархурди тамаддунҳо”-и Самуел Ҳантингтон як модели коршоям буда, бештари равандҳо ва бархурдҳо дар ҷаҳони муосирро, то имрӯз, дар худ ифода мекунад. Дар ҳоли ҳозир бархурдҳои бунёдгараҳо дар Сурия зери пуштибонии Туркия бо курдҳои ориёӣ, бархурдҳои шиаҳои Яман бо дастгирии Эрон бо сунниҳои ин кишвар бо дастгирии коалитсияи кишварҳои арабӣ бо сарварию Арабистони Саудӣ, бархурдҳои бунёдгараҳои Нигерия бо ҳукумати ин кишвар, мушкилоти мусалмонони Мянмар бо ҳукумати буддоии он ва мушкили шарқи Украин идома доранд. Ин ҳам далели он аст, ки мутассифона то имрӯз модели Ҳантингтон актуалӣ мебошад. Инсоният то ҳол роҳҳои аз байн бурдани мушкилот дар муносибати намояндагони тамаддунҳои гуногунро наёфтааст. Ҳама аз сулҳу гуфтугӯи тамаддунҳо сухан мегӯянд, вале ҳеҷ тамаддуне кӯшиши таҷрибу муайянсозии камбудии худро накардааст. Дар бештар маврид омилҳои хатарзои тамаддунҳо ба адёни муқаддас бастагӣ доранд, ки онҳо ислоҳнопазир ҳастанд. Ҳатто кишварҳои абарқудрат ва созмонҳои байналмилалӣ ҳуқуқи башар ба ҷойи талаби ислоҳи омилҳои хатарзои адён ба пуштибонии аслии онҳо табдил ёфтаанд. Онҳо пушти мафҳуми озодии виҷдон пинҳон шуда, аз ҳизбу ҳаракатҳои динӣ дар баробари ҳукуматҳои дунявӣ ва донишмандони алоҳида мубориза мебаранд. Ҳамин бархурди нодуруст дар сатҳи ҷаҳонӣ боиси пайдо шудани ДИИШ гардида буд, ки натиҷаашро ҳама медонад. Ҳоло пасмондагони ҳамин гурӯҳи ваҳшатзо аз ҷониби кишварҳои минтақа пуштибонӣ ёфта, курдҳои ориёиро мекушанд. Навори ғорати шаҳри Африн ва барандохтани пайкараи қаҳрамони тамаддуни ориёӣ Коваи Оҳангар, аз ҷумлаи ҳамин ҷинойтҳои ба амалномада пушти мафҳуми озодии виҷдон мебошад. Дар сатҳи байналмилалӣ ва ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқи башар, ҳеҷ кас ҷилави

омилони ин куштору ғоратгарӣ ва поймолсозии ҳуқуқи курдҳои ориёиро нагирифт. Чунин бархурди духура бо амилҳои хатарзо дар миёни тамаддунҳо роҳи гуфтугӯро бастааст ва дар натиҷа ин ҳама бархурдҳои тамаддуниро мебинем, ки аз он гурӯҳҳои муайян суд меҷӯянд. Ин дигар воқеияти имрӯзӣ аст.

Дурнамои бархурди тамаддунҳо

(ба ҷойи охирсухан)

Яке аз омилҳои, ки боиси ба вучуд омадани ҷанги сард шуда буд, ин ҷаҳонхоҳии ду системаи давлатдорӣ ва нафрати онҳо нисбати якдигар буд. Кишварҳои дорои низоми сармоядорӣ бо сарвари ИМА кӯшиш мекарданд, низоми демократияи либералиро дар ҷаҳон густариш диҳанд, аз ҷониби дигар кишварҳои сотсиалистӣ бо сарвари ИҶШС кӯшиш мекарданд коммунизро дар тамоми ҷаҳон паҳн созанд. Дастбақорони ҳарду низом ба якдигар нафрат доштанд ва аъмоли якдигарро зиддиинсонӣ мешумориданд. Дар ин замина ҷанги сард қариб 40 сол идома ёфт. Саранҷом коммунистони Шӯравӣ ба бунбасти иқтисодӣ гирифтанд ва афкори худро бозбинӣ карда, аз ҷаҳонхоҳӣ даст кашиданд. Онҳо бо як мардонагии ба худ хос нафратро канор гузошта, ворида ҳамкориҳову ҳамгириҳои зич бо рақибони дирӯзаи худ шуданд. Ин буд анҷоми Ҷанги сард ва оғози марҳилаи нав дар муносибатҳои байналмилалӣ.

Ҳоло агар нақши ин ду омил, ҷаҳонхоҳӣ ва нафратро, дар модели “Бархурди тамаддунҳо” баррасӣ кунем, мебинем, ки дар воқеъ ҷойгоҳи муайяни худро доранд. Махсусан дар муносиботи тамаддуни исломӣ бо Ғарб ва дигар тамаддунҳо ин ду омилро ошкоро дида метавонем. Яъне ҷаҳонхоҳӣ ва нафрати байни ҳамдигарӣ вучуд дорад ва аксари ҷангу террорҳо дар асоси ҳамин ду омил ба вучуд меоянд. Албатта, ин ҷо наметавон қулли намояндагони ин тамаддунҳоро ҷаҳонхоҳ ва

бадбини якдигар хонд. Аммо бо вучуди бетараф ва ҳатто зидди ҷаҳонхоҳиву нафрат будани як қишри ин ҷомеаҳо, қишри фаъоли ин тамаддунҳо огоҳонаву ноогоҳона дар ҳамин масир ҳаракат карда истодаанд. Ин метавонад далели он бошад, ки модели “Бархурди тамаддунҳо” дар ояндаи наздик корношоям нахоҳад шуд. Моро дар пеш ҷангу террорҳои навбатӣ интизоранд, ки аз ҷониби намояндагони тамаддунҳои гуногун амалӣ карда мешаванд. Ин дар ҳолест, ки айни замон мушкили курдҳои ориёӣ бо исломиҳои бунёдгаро, уйғурҳои мусалмон бо чиниҳои конфутсионӣ, мусалмонони Мянмар бо буддоиҳои ин кишвар, ҷанги шиаву сунниҳо дар Яман ва ҷандин бархурдҳои тамаддунии дигар дар Африқо ҳалли ниҳоии худро наёфтанд.

Мутаассифона, нафрат нафрат мезояд. Як мисоли оддӣ силсилаи террорҳои бархоста аз мухталиф будани дидгоҳҳои Ғарбу ислом дар масъалаи озодии баён метавонад бошад. Дар соли 2015 тибқи арзишҳои тамаддунии худ ва дар асоси ҳуқуқҳои конститусионияшон ҷанд кормандони ҳафтаномаи ҳаҷвии “*Charlie Hebdo*”, дар Пориси Фаронса, карикатураи асосгузори дини ислом Муҳаммад пури Абдуллоҳро мунташир карданд. Ин нафрати бунёдгароҳои исломиро зиёд карда, боиси бархурдҳои лафзии зиёд ва саранҷом иҷрои ҷанд амали террористӣ гардид. Намояндагони тамаддуни исломӣ кормандони маҷаллаи фаронсагии “*Charlie Hebdo*”-ро террор карданд, ки он 12 кушта ва 11 захмӣ ба ҷой гузошт. Ин ҷинояти дар асоси нафрат иҷрошуда, намояндагони тамаддуни Ғарбро ба ҳашм овард. Баъди 4 сол, соли 2019, яке аз пайвандони қурбониёни амали террористӣ дар дафтари ин ҳафтанома, дар асоси нафрат ва барои қассос аз мусалмонон дар ду масҷиде дар Зеландияи Нав амали террористӣ иҷро кард, ки аз худ 51 кушта ва 49 захмӣ ба ҷой гузошт. Яъне нафрат нафрат зоида ва намояндагони ду тамаддун хуни ҳам рехтанд.

Маълум аст, ки дар дарозмуддат ин вазъият дигар хоҳад шуд. Махсусан раванди ҷаҳонишавӣ то рафт вобастагии тамаддунҳоро аз якдигар зиёд карда истодааст, ки ин метавонад шиддати бархурдҳоро кам карда, заминаи гуфтугӯ ва ислоҳшавии онҳоро муҳайё созад. Аммо дар ояндаи наздик мушкили тамаддунҳо вучуд хоҳад дошт. Чунки ҳоло ҳар ҷониб мувофиқи фалсафаи *“тамаддуни ман ба зоти худ надорад айбе”* амал карда истодааст ва ҳеч кас омода нест, камбудии тамаддуни худро баҳри ба даст овардани сулҳу оромии пойдори ҷаҳонӣ ба таври холисона эътироф ва бартараф намояд. Ҳатто баъзе муҳаққиқон ин мушкилотро нодида гирифта, модели *“Бархурди тамаддунҳо”*-ро аз бунёд рад мекунанд ва иддао мекунанд, ки дар таълимоти тамаддунҳояшон ягон камбудие ҷой надорад.[13] Махсусан мушкилоти бархоста аз таълимоти адёни ба истилоҳ *“осмонӣ”* дар ин ояндаи наздик пушти пардаи муқаддасот монда, мавриди ислоҳот қарор намегиранд. Ва чун адён таъсири назаррас ба тамаддунҳои муайяндоранд ва наметавон аз мубаллиғон ва раҳнамоҳои онҳо мардонагии коммунистони Шӯравии солҳои 80-уми асри гузаштaro интизор шуд, бархурди тамаддунҳо идома хоҳад ёфт. Ин вазъият моро водор месозад, ки дар оянда аз модели *“Бархурди тамаддунҳо”* истифода бурда, оянданигарӣ кунем ва мушкилоти эҳтимолии ояндаро дар воқеияти имрӯз бартараф созем. Муҳимтар аз ҳама роҳҳои *“расидан ба аҳдофи худро интихоб намоем”*. [6] Равише ки аксари кишварҳои қудратманди ҷаҳон аз он истифода мекунанд.

Меҳр Собирӣён

10.06.2020

Сарчашмаҳо

1. Доктор Чингиз Паҳлавон, Фарҳангшиносӣ, саҳ.390, Техрон, 2003;
2. Ҳамонҷо, саҳ 41;
3. Ҳамонҷо, саҳ 48;
4. Комил Бекзода, Сарнавишти фарҳанги ориёӣ, Маҷаллаи “Илм ва Ҷомеа”, №2(20), саҳ.176;
5. Фрэнсис Фукуяма, Конец истории и последний человек, Москва, АСТ-2015, саҳ. 7;
6. Samuel Huntington, The Clash of Civilizations and remaking of World Order;
7. Charles L. Jones, Economic Growth, Second Edition, New Delhi-2015;
8. J. Paul Barker, The Clash of Civilizations Twenty Years On,
9. Муҳаммад Ҳотамӣ, Гуфтугӯи тамаддунҳо, Техрон-2009, саҳ 130;
10. Ҳамон ҷо, саҳ.10;
11. Масъуд Ҳочизода Майманӣ, Нақши васоили иртиботи ҷамъӣ дар гуфтугӯи тамаддунҳо;
12. Arnold J Toynbee, Civilization on Trial, Oxford University Press 1948;

13. Mohamad Zaidin Mohamad, The Clash of Civilizations: A Historical Perspective, *The Social Sciences* 10 (3): 312-317, 2015;
14. Ёрмаҳмад Ниёзӣ, Муҳтавои бархурди тамаддунҳо ва таъсири он ба ҷомеаи тоҷик, Маҷалаи “Илм ва Ҷомеа”, №1(5), 2017;
15. Anastasia Oprea, The border that is not there: a critique of Samuel Huntington's concept of “Clash of Civilizations”.